Arabic Literature Criticism (2026, 17, 1/32: 86-105)

ISSN: 2588-7491

Psychological Critique of The Character in Jokha Alharthi's Novel *Naranjeh* Based on Abraham Maslow's Theory

Original Article

Received: 2026/03/22
Accepted: 2026/05/29

Monireh Zibaei [1]*

1. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Extended Abstract

Background and Purposes: Psychological criticism, a contemporary approach in literary criticism, seeks to move beyond the surface of a literary text in order to elucidate the intricate relationship between the work and its creator. A pivotal branch within psychological criticism is personality psychology, which focuses on identifying the distinct traits, emotions, motivations, and behavioral determinants of individuals across diverse contexts. Among the numerous theories that have emerged in this domain, Abraham Maslow's "Hierarchy of Human Needs" theory holds a distinguished place. Maslow, an American humanist psychologist, conceptualized this theory to explain human behavior and motivations through a five-tiered structure of needs: physiological, safety, love/belonging, esteem, and, at the apex, self-actualization. He believed that humans are inherently evolving beings, progressing toward higher states of fulfillment and self-awareness as each successive level of need is met. Maslow's theory offers a robust framework for analyzing characterological structures within literary texts, thereby illuminating the psychological and spiritual trajectory of fictional characters. Jokha Alharthi, the acclaimed Omani author and recipient of the International Booker Prize, compellingly portrays the Omani individual navigating the tension between tradition and modernity through a psychological lens in her oeuvre, notably in the novel *Naranja*. This novel, characterized by its polyvocal structure, delineates characters grappling with their material, safety, affective, and existential exigencies, each embodying a distinct phase in the continuum of human development. The present study seeks to elucidate the classification of characters in *Naranja* within the paradigm of Maslow's hierarchy of needs. Furthermore, it aims to demonstrate how Alharthi constructs their internal metamorphosis by representing their deficits, anxieties, and emotional affiliations, thereby showcasing the process of human maturation through the characters' lived experiences.

Methodology: This study employs a descriptive-analytical method to conduct a psychological critique of characterization in the novel *Naranjeh*, drawing on Maslow's hierarchy of needs theory. First, Maslow's theory is outlined, followed by an introduction to the novel *Naranjeh* and its characters. Subsequently, through a close examination of the characters' behaviors, actions, and dialogues, the study seeks to identify the ways in which various human needs influence the formation and development of their personalities. To this end, each of the five levels of Maslow's hierarchy of needs is adopted as an analytical framework. Under each level, those characters whose behaviors reflect the prominence of that particular need are analyzed. The analyses are carried out through close textual evidence and a careful examination of the various dimensions of the characters' personalities.

Results and Discussion: In Maslow's hierarchy of needs theory, lower-level needs that are activated by deprivation are termed deficiency needs, whereas higher-level needs that lead to fulfillment are referred to as growth needs. The relative satisfaction of each level leads to the activation of the next, although no need is ever completely satisfied. In the novel *Naranjeh*, Jokha Alharthi, focusing on transformations within traditional societies, explores the psychological and emotional layers of her characters and narrates experiences of alienation, love, failure, and reflection on the past. Accordingly, the search for identity and the pursuit of self-actualization come to the fore. The novel offers a psychological portrait of individuals who, in their journey toward growth and fulfillment, engage with different levels of Maslow's hierarchy. Zuhur oscillates between belonging, love, and self-understanding; her returns to family memories, the tension between dependence and independence, and her movement toward self-actualization reveal this process. Bint Amir and Salman represent a generation that has been unable to secure basic needs such as safety, shelter, and belonging. Bint Amir's recurring dream of owning a garden symbolizes the aspiration for security and reflects the pressure of physiological needs within the social structure. Sarwar remains at the level of esteem and self-respect, while Kohl, through experiences of love and self-confidence, approaches the threshold of self-actualization. The recollection of memories and his emotional attachments suggest that the mind, under pressure, retreats to emotional refuges. Imran symbolizes an individual who has transcended the lower levels of Maslow's hierarchy yet remains deprived of emotional and social security; his psyche reveals oscillation between the desire for stability and the fear of loss. Among the secondary characters, Thurayya-due to traditional constraints and two forced marriages-remains, until the onset of postpartum depression, at the boundary between physiological and safety needs. Thereafter, through her love for Salman and a spiritual inclination, she begins to move toward higher levels of the hierarchy. Sheikha (a symbol of affection), the Gypsy woman (a symbol of poverty), and Thomas (a symbol of knowledge), by introducing diverse experiences, enrich the collective dimension of confronting human needs and illustrate how individuals within the novel's society, through a combination of deficiency and growth needs, move toward fulfillment.

Conclusion: According to Maslow's theory, the behavior and actions of each character in the novel *Naranjeh* can be interpreted as an attempt to satisfy one of the five levels of human needs. With psychological subtlety, Jokha Alharthi portrays the intellectual and emotional layers of her characters and their mental returns to memories and fundamental desires; the narrative thus reveals an inner trajectory of needs that sometimes emerges in the silence of the mind and at other times in the interplay of multiple voices. Through the use of symbolic language, a coherent narrative structure, and techniques such as flashbacks, interior monologues, polyphony, character contrasts, and symbolism, the author depicts the gradual progression of human growth and awareness from basic needs to the pinnacle of self- actualization. By allowing space for the flow of the characters' thoughts and juxtaposing different voices, the narrative elevates experience from an individual level to a form of social resonance and confrontation, ultimately presenting a multilayered and nuanced portrayal of human development and the search for meaning and identity.

Keywords: Theory of the hierarchy of needs, Abraham Maslow, psychological character analysis, Jokha Alharthi, *Narinjah*.

How to cite this article:
Zibaei, M. (2026). Psychological Critique of The Character in Jokha Alharthi's Novel *Naranjeh* Based on Abraham Maslow's Theory. *Arabic Literature Criticism, 17*(1), 86-105.

***Corresponding Author Email Address** : monirehzibayi@um.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.243798.1453

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

دراسات في نقد الأدب العربي (١٤٤٧، ١٧، ٣٢/١، ١٠٥-٨٦)

الترقيم الدولي الموحد الإلكتروني: ٧٤٩١-٢٥٨٨

النقد النفسي للشخصية في رواية «نارنجه» لجوخة الحارثي على أساس نظرية أبراهام ماسلو

المقالة الأصيلة

تاريخ الاستلام: ١٤٤٧/١٠/٠٢

تاريخ القبول: ١٤٤٧/١٢/١٢

منيرة زيبائي[1]*

١. قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة فردوسي مشهد، مشهد، إيران.

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: يعتبر النقد النفسي أحد المقاربات الحديثة في النقد الأدبي، ويسعى إلى استكشاف ما يكمن وراء النص الأدبي للكشف عن العلاقة بين العمل ومبدعه. أحد أهم فروع النقد النفسي هو علم نفس الشخصية، الذي يتعامل مع تحديد السمات والعواطف والدوافع والعوامل المؤثرة على سلوك الإنسان في مواقف مختلفة ومتنوعة في الحياة اليومية. لقد ظهرت نظريات عديدة في هذا المجال، ومن بينها تحظى نظرية «التسلسل الهرمي لاحتياجات الإنسان» لأبراهام ما سلو بمكانة بارزة في الدراسات النفسية الحديثة. يقدم ما سلو، عالم النفس الأمريكي الإنساني، هذه النظرية لتفسير السلوك البشري والدوافع في شكل خمسة مستويات من الاحتياجات: فسيولوجية أو جسدية، وأمنية، والحب والانتماء، والاحترام، والوصول إلى تحقيق الذات في النهاية، بوصفها أعلى مراتب النمو الإنساني. يعتقد أن الإنسان كائن نامٍ، ومع تلبية كل مستوى من الاحتياجات، يصل إلى مرحلة أعلى من الكمال والوعي الذاتي. تعتبر نظرية ماسلو إطارًا فعالاً لتحليل بنية الشخصية في النصوص الأدبية. ويمكن أن تسلط الضوء على مسار النمو النفسي والروحي للشخصيات في سياق التجربة الإنسانية العامة. جوخة الحارثي، الكاتبة العمانية البارزة والحائزة على جائزة بوكر العربية الدولية، رسمت صورة الإنسان العماني في صراع بين التقاليد والحداثة بنظرة نفسية في أعمالها، بما في ذلك رواية «نارنجة»، التي تعد من أبرز أعمالها السردية. تصور هذه الرواية، بهيكلها متعدد الأصوات، شخصيات منشغلة بالاحتياجات المادية والأمنية والعاطفية والوجودية، وكل منها يخطو مرحلة من مراحل النمو البشري. يهدف هذا البحث إلى توضيح كيف يمكن تصنيف شخصيات رواية «نارنجة» في إطار التسلسل الهرمي لاحتياجات ماسلو وكيف يستخدم الكاتب، من خلال تمثيل النقص والخوف والروابط العاطفية للشخصيات، عملية التحول الداخلي لديهم وعرض عملية ازدهار الإنسان من خلال التجارب الحياتية للشخصيات.

المنهجيّة: تتناول هذه الدراسة، باستخدام المنهج الوصفي ـ التحليلي، النقد النفسي لشخصيات رواية «نارنجه» مع الاعتماد على نظرية التسلسل الهرمي للاحتياجات لماسلو. أولاً يُوضَّح إطار نظرية ماسلو، ثم تُقدَّم رواية «نارنجه» وشخصياتها. بعد ذلك، ومن خلال فحص دقيق لسلوكيات الشخصيات وتصرفاتهم وأقوالهم، يسعى البحث إلى الكشف عن دلائل تأثير الاحتياجات المختلفة في تشكيل شخصياتهم ونموها. لهذا الغرض يُعتَبر كل مستوى من مستويات ماسلو الخمسة إطارًا تحليليًا، وتُدرَس تحت كل حاجة الشخصيات التي تُبيّن سلوكياتها بروز تلك الحاجة المحددة. تُنجَز التحليلات بالاستناد إلى الأدلة النصية، وبفحص مُفصّل لأبعاد الشخصيات المختلفة.

المناقشة والتحليل: في نظرية التسلسل الهرمي للاحتياجات عند ماسلو، تُسمى الاحتياجات الدنيا التي تُثار بسبب النقص «احتياجات النقص»، بينما تُسمى الاحتياجات العليا التي تؤدي إلى الكمال والصحة النفسية «احتياجات النمو». يلزم الإشباع النسبي لكل مستوى من مستويات الهرم لتنشيط المستوى الذي يليه، وإن لم تُلبَّ أيٌّ منها بالكامل. تغوص رواية «نارنجة» لجوخة الحارثي في التغيرات التي تطرأ على المجتمعات التقليدية، مستكشفةً الطبقات الذهنية والعاطفية للشخصيات. تروي الرواية ببراعة تجربة الغربة والحب والفشل وإعادة التفكير في الماضي؛ ومن ثم تُجَلّي بوضوح مفهومي البحث عن الهوية وتحقيق الذات. تقدّم الرواية صورة نفسية لأشخاصٍ هم في طريق النمو والكمال، ويتعاملون مع مستويات مختلفة من هرم ماسلو. شخصية زهور تتأرجح بين الانتماء والحب ومعرفة الذات؛ فالتكرار في العودة إلى الذكريات العائلية والصراع بين التبعية والاستقلال، يبيّنان مسار تحقيق الذات لديها. بنت عامر وسلمان يمثّلان جيلاً لم يتمكن من تأمين الاحتياجات الأولية من أمن ومسكن وانتماء، وحلم بنت عامر المتكرر بامتلاك حديقة يرمز إلى الرغبة في الأمن المعيشي، والضغط الذي تمارسه الحاجات البيولوجية في البنية الاجتماعية. يبقى سرور عند مستوى الحاجة إلى الاحترام وتقدير الذات، في حين يقترب كحل من عتبة تحقيق الذات عبر تجربة الحب والتضحية؛ فاستحضار ذكرياته وعلاقاته العاطفية يبيّن كيف أن العقل تحت الضغط يعود إلى ملاذات عاطفية. يمثّل عمران إنساناً تجاوز المستويات الأدنى من احتياجات ماسلو، لكنه محروم من الأمان العاطفي والاجتماعي، ويظهر في ذهنه تذبذب بين الرغبة في الاستقرار والخوف من الفقدان. أما بالنسبة للشخصيات الثانوية، فثريا، بسبب تقليديتها وزواجَيها القسريين، تبقى حيث تقع في الاكتئاب ما بعد الولادة عند حدود الاحتياجات الفسيولوجية والأمنية، لكنها بعد ذلك، بفضل حبها الحقيقي لسلمان وميولها الروحية، تسلك طريق الارتقاء إلى مستويات أعلى. تُثري شخصيات مثل شيخة (رمز المحبة)، والمرأة الغجرية (رمز الفقر)، وتوماس (رمز العلم) البُعد الجماعي لمواجهة الاحتياجات بإضافة خبرات مختلفة، مما يظهر كيف أن الأفراد في الرواية، بمزيج من احتياجات النقص واحتياجات النمو، يتجهون في النهاية صوب الكمال.

الإنجازات: وفقاً لنظرية ما سلو، يمكن تفسير سلوك وأفعال كل شخصية في رواية «نارنجه» كمحاولة لتلبية أحد مستويات الاحتياجات الإنسانية الخمسة. تُصوّر الكاتبة جوخة الحارثي، بدقّة نفسية طبقات التفكير لدى الشخصيات واسترجاعاتها إلى الذكريات والرغبات الجوهرية؛ رواية تكشف عن مسار داخلي للاحتياجات يتشكّل أحياناً في صمت الذهن وأحياناً في تداخل الأصوات المتعدّدة. تستخدم الكاتبة لغةً رمزيةً، وبنيةً روائيةً منسجمةً، وتقنيات مثل الاسترجاعات الزمنية، المونولوج الداخلي، تعدد الأصوات، التضاد بين الشخصيات والرمزية، لتجسّد السير التدريجي لنمو ووعي الإنسان من الاحتياجات الابتدائية حتى ذروة تحقيق الذات. من خلال إتاحة المجال لتدفّق أفكار الشخصيات وجمع الأصوات المختلفة، ترتقي الرواية بالتجربة من مستوى فرديّ إلى تناغمٍ وتنافُر اجتماعيّين، وفي النهاية تقدم صورةً متعددة الطبقات ودقيقة لمسار تطور الإنسان وسعيه نحو المعنى والهوية.

الكلمات المفتاحيّة: نظرية هرم الاحتياجات، أبراهام ماسلو، التحليل النفسي للشخصية، جوخة الحارثي، نارنجة.

الاستناد إلى هذا المقال:

زيبائي، منيرة (١٤٤٧). النقد النفسي للشخصية في رواية «نارنجه» لجوخة الحارثي على أساس نظرية أبراهام ماسلو. دراسات في نقد الأدب العربي، ١٧(٣٢)، ٨٦-١٠٥.

***Corresponding Author Email Address:** monirehzibayi@um.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.243798.1453

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

پژوهشنامهٔ نقد ادب عربی (۱۴۰۵، ۱۷، ۳۲/۱: ۸۶-۱۰۵)

شاپا: ۷۴۹۱-۲۵۸۸

نقد روان‌شناختی شخصیت در رمان *نارنجة* اثر جوخة الحارثي بر پایهٔ نظریهٔ آبراهام مازلو

مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۸

منیره زیبائی[1]*

۱. گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیدهٔ مبسوط

بیان مسئله و هدف: نقد روان‌شناختی از رویکردهای نوین نقد ادبی است که به آنچه در ورای متن ادبی نهفته است می‌پردازد تا رابطهٔ میان اثر و خالق آن را آشکار سازد. یکی از مهم‌ترین شاخه‌های نقد روان‌شناختی روان‌شناسی شخصیت است که به شناسایی ویژگی‌ها، هیجانات، انگیزه‌ها و عوامل مؤثر بر رفتار انسان در موقعیت‌های گوناگون می‌پردازد. نظریه‌های متعددی در این حوزه مطرح شده است که از میان آن‌ها، نظریهٔ «سلسله‌مراتب نیازهای انسان» از آبراهام مازلو جایگاه برجسته‌ای دارد. مازلو، روان‌شناس انسان‌گرای آمریکایی، با طرح این نظریه، رفتار و انگیزه‌های بشری را در قالب پنج سطح از نیازها تبیین می‌کند: جسمانی یا فیزیولوژیک، امنیتی، عشق و تعلق، احترام و درنهایت خودشکوفایی. او معتقد است انسان موجودی در حال رشد است که با تأمین هر سطح از نیازها به مرحلهٔ بالاتری از کمال و خودآگاهی دست می‌یابد. نظریهٔ مازلو چارچوبی کارآمد برای تحلیل ساختار شخصیت در متون ادبی به شمار می‌رود و می‌تواند مسیر رشد روانی و معنوی شخصیت‌ها را روشن سازد. جوخة الحارثي، نویسندهٔ برجستهٔ عمانی و برندهٔ جایزهٔ بین‌المللی بوکر عربی، در آثار خود ازجمله رمان نارنجهٔ سیمای انسان عمانی را در کشاکش میان سنت و مدرنیته با نگاهی روان‌شناسانه ترسیم کرده است. این رمان، با ساختاری چندصدایی، شخصیت‌هایی را به تصویر می‌کشد که درگیر نیازهای مادی، امنیتی، عاطفی و وجودی‌اند و هریک مرحله‌ای از مسیر رشد انسانی را می‌پیمایند. هدف از این پژوهش آن است که روشن سازد شخصیت‌های رمان نارنجهٔ چگونه در چارچوب سلسله‌مراتب نیازهای مازلو طبقه‌بندی می‌شوند و نویسنده چگونه از خلال بازنمایی کمبودها، ترس‌ها و پیوندهای عاطفی شخصیت‌ها سیر تحول درونی آنان را می‌سازد و روند بالندگی انسان را در قالب تجربه‌های زیستهٔ شخصیت‌ها به نمایش می‌گذارد.

روش‌شناسی: این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی به نقد روان‌شناختی شخصیت در رمان نارنجة با تکیه بر نظریهٔ سلسله‌مراتب نیازهای مازلو می‌پردازد. ابتدا نظریهٔ مازلو تبیین و سپس رمان نارنجة و شخصیت‌های آن معرفی می شوند. در ادامه، با بررسی دقیق رفتار و کنش‌ها و گفتارهای شخصیت‌های رمان، به دنبال نشانه‌هایی از تأثیرگذاری نیازهای مختلف در شکل‌گیری شخصیت و رشد آن‌ها خواهیم بود. به این منظور، هریک از پنج سطح نیاز مازلو چارچوبی برای تحلیل در نظر گرفته می‌شود و شخصیت‌هایی که رفتارهایشان نشان‌دهندهٔ نیازی خاص در آن‌هاست ذیل آن نیاز بررسی می‌شوند. تحلیل‌ها با استناد به شواهد متنی و بررسی دقیق ابعاد مختلف شخصیت‌ها صورت می‌گیرد.

بحث و تحلیل: مازلو، در نظریهٔ سلسله‌مراتب نیازها، نیازهای پایین‌دست را، که با فقدان برانگیخته می‌شوند، نیازهای کمبود و نیازهای بالادست را، که به کمال و سلامت می‌انجامند، نیازهای رشد می‌نامد. تأمین نسبی هر سطح فعال‌سازی سطح بعدی را به‌همراه دارد، هرچند هیچ‌یک به‌طور کامل رفع نمی‌شود. در رمان نارنجة، جوخة الحارثي، با تمرکز بر تغییرات جوامع سنتی، لایه‌های ذهنی و عاطفی شخصیت‌ها را می‌کاود و تجربهٔ غربت، عشق، شکست و بازاندیشی در گذشته را هنرمندانه روایت می‌کند؛ ازاین‌رو، مفهوم جست‌وجوی هویت و خودشکوفایی به‌وضوح به تصویر کشیده می‌شود. رمان تصویری روان‌شناختی از انسان‌هایی ارائه می‌دهد که در مسیر رشد و کمال با سطوح مختلف هرم مازلو درگیرند. زهور بین تعلق و عشق و خودشناسی نوسان دارد. بازگشت‌های مکرر به خاطرات خانوادگی کشاکش میان وابستگی و استقلال و مسیر خودشکوفایی او را نشان می‌دهد. بنت عامر و سلمان نمایندگان نسلی هستند که نتوانسته‌اند نیازهای اولیهٔ امنیت و مسکن و تعلق را تأمین کنند. رؤیای مکرر بنت عامر برای داشتن باغ نماد آرزوی امنیت معیشتی و فشار نیازهای زیستی در ساختار اجتماعی است. سرور در سطح نیاز به احترام بیرونی باقی مانده است، درحالی‌که کحل با خودباوری و تجربهٔ عشق به مرز خود شکوفایی نزدیک می‌شود. تداعی خاطرات و پیوندهای احساسی او نشان می‌دهد که ذهن تحت فشار به پناهگاه‌های عاطفی بازمی‌گردد. عمران نماد انسانی است که از سطوح پایین‌تر نیازهای مازلو عبور کرده، اما از امنیت عاطفی و اجتماعی محروم است. نوسان میان میل به ثبات و هراس از فقدان در ذهن او مشهود است. از شخصیت‌های فرعی، ثریا به‌علت سنت‌گرایی و دو ازدواج اجباری تا زمان افسردگی زایمان در مرز نیازهای فیزیولوژیک و امنیت باقی می‌ماند؛ اما پس از آن، با عشق حقیقی به سلمان و گرایش معنوی، مسیر ارتقا به سطوح بالاتر را طی می‌کند. شیخه، زن کولی و توماس، با افزودن تجربه‌های متفاوت، بُعد جمعی مواجهه با نیازها را غنی می سازند و نشان می‌دهند که چگونه افراد، در جامعهٔ رمان، با ترکیبی از نیازهای کمبود و رشد به‌سوی کمال پیش می‌روند.

دستاوردها: این پژوهش، با کاربست نظام‌مند نظریهٔ مازلو، ظرفیت بالای رمان نارنجة را برای خوانش روان‌شناختی اثبات می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد شخصیت‌های داستان، متأثر از بحران‌های گذار از سنت به مدرنیته و تعارضات ساختاری جامعه، در سطوح گوناگون هرم مازلو طبقه‌بندی می‌شوند. درحالی‌که فقر و محدودیت‌های اجتماعی برخی شخصیت‌ها را در نیازهای فیزیولوژیک و امنیتی متوقف ساخته است، برخی دیگر در مسیر خودشکوفایی گام برداشته‌اند. تحول شخصیت‌ها در این رمان روندی غیرخطی و ناپایدار دارد، به‌گونه‌ای که عوامل بیرونی چون ازدواج اجباری، خشونت، طرد و سنت‌های محدودکننده به‌ویژه دربارهٔ شخصیت‌هایی مانند سمیه و زن کولی به گره‌های درونی تبدیل شده و مانع رشد روانی شده‌اند. در مقابل، مؤلفه‌هایی چون آگاهی، استقلال فردی، آموزش و ثبات عاطفی زمینه‌ساز تعالی شخصیت‌هایی مانند کحل و ثریا شده است. به‌طور کلی، تحقق خویشتن در این رمان محصول تعامل پویای بسترهای اجتماعی و نیازهای انسانی ترسیم شده است.

واژگان کلیدی: نظریهٔ سلسله‌مراتب نیازها، آبراهام مازلو، انگیزه‌شناسی شخصیت، جوخة الحارثي، نارنجة.

استناد به این مقاله:

زیبائی، منیره (۱۴۰۵). نقد روان‌شناختی شخصیت در رمان نارنجة اثر جوخة الحارثي بر پایهٔ نظریهٔ آبراهام مازلو. پژوهشنامه نقد ادب عربی، ۱۷(۳۲)، ۱۰۵-۸۶.

***Corresponding Author Email Address:** monirehzibayi@um.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.243798.1453

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

۱. مقدمه

نقد روان‌شناختی از رویکردهای کارآمد و تحلیلی در نقد ادبی است که با بررسی لایه‌های پنهان متن به کشف رابطهٔ میان اثر و خالق آن می‌پردازد و در دهه‌های اخیر در تحلیل شخصیت‌ها و ساختارهای درونی آثار ادبی جایگاه ویژه‌ای یافته است. روان‌شناسی شخصیت، که به شناسایی ویژگی‌ها و هیجانات و انگیزه‌های رفتار انسان می‌پردازد، از شاخه‌های مهم این نقد است و در میان نظریه‌های متعدد آن، «سلسله‌مراتب نیازهای انسان» مازلو کارآمدترین است. مازلو، با تقسیم نیازهای انسانی به پنج مرحلهٔ فیزیولوژیک، امنیتی، عشق و تعلق، احترام و خودشکوفایی، معتقد است انسان برای رسیدن به مراحل بالاتر رشد باید نیازهای پایین‌تر را تا حدی برآورده سازد؛ زیرا حرکت از کمبود به کمال در وجود انسان ذاتی است (شولتس و شولتز، ۱۳۶۹ش، ص ۳٤۱-۳٤۲).

رمان نارنجة، اثر جوخة الحارثي، از آثار برجستهٔ ادبیات معاصر عمان است که با نگاهی انسان‌محور زندگی شخصیت‌های گوناگون را در بستر تحولات اجتماعی ترسیم می‌کند و کنش‌ها و دگرگونی‌های آنان را بر مدار نیازها، کمبودها، آرزوها و تعارض‌های درونی‌شان پیش می‌برد؛ ازاین‌رو، نظریهٔ مازلو چارچوبی هم‌سو و کارآمد برای خوانش روان‌شناختی آن فراهم می‌کند. در همین راستا، پس از تبیین نظریهٔ مازلو، رمان نارنجة و شخصیت‌های آن معرفی می‌شود؛ سپس، بر اساس پنج سطح نیاز دسته‌بندی و با ذکر شاهد مثال‌هایی از رمان، مسیر رشد شخصیتی آنان نقد و تحلیل می‌شود تا آشکار گردد که نویسنده چگونه از خلال بازنمایی کمبودها و ترس‌ها و پیوندهای عاطفی، سیر تحول درونی شخصیت‌ها را می‌سازد و روند بالندگی انسان را در قالب تجربه‌های زیستهٔ شخصیت‌ها به نمایش می‌گذارد. پژوهش از این رهگذر درصدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

۱. شخصیت‌های رمان نارنجة چگونه در چارچوب سلسله‌مراتب نیازهای مازلو طبقه‌بندی می‌شوند؟

۲. چه عوامل و زمینه‌هایی در رمان نارنجة موجب حرکت شخصیت‌ها به‌سمت خودشکوفایی یا توقف آنان در سطوح پایین هرم مازلو شده است؟

۳. روند تحول شخصیت‌های رمان نارنجة در سطوح مختلف هرم نیازهای مازلو از چه الگویی پیروی می‌کند؟

۱-۱. فرضیه‌های پژوهش

۱. شخصیت‌های رمان، بر اساس میزان برخورداری از امکانات محیطی و تعادل روانی، در سطوح مختلف نیازهای زیستی تا خودشکوفایی توزیع شده‌اند.

۲. به نظر می‌رسد تجربیات زیستهٔ دردناک، فقر، خشونت و سنت‌های محدودکننده عامل توقف، و آگاهی، پیوندهای عاطفی، استقلال فردی، خودباوری و امنیت نسبی عامل حرکت شخصیت‌های رمان به سطوح بالاتر هرم

مازلو است.

۳. روند تحول شـخصـیت‌های رمان، در چارچوب هرم مازلو، الگویی یک‌دسـت و خطی ندارد، بلکه به‌صـورت تدریجی گاه متوقف و گاه همراه با بازگشت و نوسان ترسیم می‌شود.

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

پیشـینهٔ پژوهش در دو حوزه قابل بررسـی اسـت: از یک سـو، مطالعات مرتبط با آثار جوخة الحارثي و از سـوی دیگر، پژوهش‌هایی که کانون آن نظریهٔ نیازهای مازلو و کاربست آن در متون داستانی است. بررسی پژوهش‌های انجام‌شده بر آثار الحارثي نشان می‌دهد که رویکرد غالب در آن‌ها عمدتاً بر تحلیل ساختاری، جامعه‌شناختی و بررسی شگردهای روایت زمان متمرکز بوده ا ست. برای نمونه، الداودی و الغافریه (۲۰۱۹م)، در مقالهٔ «بنية الزمن في رواية سيدات القمر لجوخة الحارثية»، با تکیه بر سـاختار زمان، چگونگی بازآفرینی گذشـته را در رمان سـیدات القمر واکاوی کرده‌اند. همچنین، قربانی مادوانی و صـادقی نقدعلی (۱۴۰۲ش)، در مقالهٔ «المجتمع النسـائي العماني بين التقليد والحداثة في رواية "سيدات القمر" لجوخة الحارثي»، با رویکردی جامعه‌شناختی، دگردیسی جامعهٔ عمانی میان سنت و مدرنیته را در همین رمان بررسی کرده‌اند. در حوزهٔ تحلیل عنا صر دا ستانی نیز، سلطانی علائی (۱۴۰۳ش)، در تحلیل رمان نارنجة، بر توانمندی نویسنده در به‌کارگیری عناصر ساختاری و خلق شیوهٔ روایی نو تأکید ورزیده است. در مطالعات ادبی مبتنی بر نظریهٔ مازلو، این نظریه بیشـتر برای تحلیل آثاری به کار رفته اسـت که در آن‌ها بن‌مایه‌های اجتماعی، موانع خودشـکو فایی و تقا بل های شـخصـیتی نقش پررنگی دارند. برای نمو نه، ادهمی (۱۳۹۸ش)، در مقا لهٔ «تحلیل شـخصـیت‌های اصـلی در رمان کاندید اثر ولتر بر مبنای نظریهٔ مازلو»، با بررسـی رمان کاندید به تحلیل بن‌بسـت‌های خود شکوفایی در شخصیت‌های منزوی پرداخته ا ست. صالحی و باقری (۱۴۰۰ش) نیز، در مقالهٔ «تحلیل شخصیت اصـلی رمان "ایّام معه" بر اسـاس نظریهٔ خودشـکوفایی مازلو»، این نظریه را همچون ابزاری برای نقد محدودیت‌های ساختاری جامعه در برابر رشد و تعالی زنان در این رمان به کار گرفته‌اند. در همین راستا، موسوی و همکاران (۱۴۰۰ش)، در پژوهشی با عنوان «بررسی روان‌شناختی شخصیت فریدون و ضحاک بر اساس نظریهٔ شخصیت آبراهام مزلو»، به واکاوی الگوهای شـخصـیتی در شـاهنامه پرداخته‌اند و ضـمن معرفی فریدون به‌عنوان نمونهٔ انسـان خودشـکوفا و ضـحاک به‌عنوان نمونهٔ ناکامی در دسـتیابی به نیازهای بنیادین، از این نظریه برای تبیین سـازوکار رشـد یا توقف شخصیت بهره برده‌اند.

با وجود ارزشمندی پژوهش‌های پیشین، خلأ رویکردهای روان‌شناختی نظام‌مند در آثار الحارثي آشکار است. این پژوهش‌ها عمدتاً بر ساختار روایی و بسترهای اجتماعی تمرکز داشته‌اند و کمتر به محرک‌های درونی و فرایند رشد و

تحول شخصیتی کاراکترها بر پایهٔ نظریه‌های نوین روان‌شناسی پرداخته‌اند. از سوی دیگر، هرچند نظریهٔ مازلو در تحلیل متون داستانی کارآمد نشان داده شده است، پیوند میان تکنیک‌های روایی الحارثي و سلسله‌مراتب نیازهای مازلو تاکنون برقرار نشده است. بر همین اساس، پژوهش پیش‌رو، با رویکردی تلفیقی، برای نخستین بار رمان نارنجة را در چارچوب نظریهٔ مازلو بازخوانی می‌کند و با ارائهٔ الگویی پویا، چگونگی تبلور خود شکوفایی و سازوکار رشد یا توقف شخصیت را در سیر تحول کاراکترها به‌صورت روشمند تبیین می‌نماید.

۲. چارچوب نظری

۲-۱. مازلو و سلسله‌مراتب نیازها

آبراهام مازلو (۱۹۰۸-۱۹۷۰م)، روان‌شناس برجستهٔ آمریکایی، پس از جنگ جهانی دوم و تأثیرپذیری از اندیشه‌های روان‌شناسانی همچون آدلر، هورنای و ورتهایمر به روان‌شناسی انسان‌گرا گرایش یافت (قاسمی و جلالی، ۱۳۹٤ش، ص ٥٦). او این جنبش را «نیروی سوم» پس از روان‌کاوی و رفتارگرایی معرفی کرد و بر جنبه‌های رشدیابندهٔ شخصیت انسان تأکید داشت و برخلاف فروید، انسان‌های سالم و خود شکوفا را شایستهٔ بررسی علمی دانست (حیدری و همکاران، ۱۳۹۵ش، ص ۸۲-۸۳). مازلو در سال ۱۹۴۳م، با ارائهٔ نظریهٔ «سلسله‌مراتب نیازهای انسان»، رشد و انگیزش انسان را حاصل تحقق تدریجی نیازها در قالب یک هرم معرفی کرد که در آن، نیازها در پنج سطح فیزیولوژیک، ایمنی، عشق و تعلق، احترام و نیاز به خودشکوفایی طبقه‌بندی شده‌اند (فرانک، ۱۳۷۰ش، ص ۲۲۳).

مازلو میان نیازهای «کمبود» و «رشد» تمایز قائل می‌شود. به عقیدهٔ او، نیازهای سطوح پایین‌تر بیشتر برای رفع کمبودهای اساسی است، درحالی‌که خود شکوفایی به رشد و تحقق ظرفیت‌های انسانی مربوط می شود و بالاترین مرحلهٔ رشد انسانی است (مازلو، ۱۳۷۱ش، ص ٤۳). نظریهٔ سلسله‌مراتب نیازها بر پایهٔ پنج اصل اساسی دربارهٔ ماهیت انسان بنا شده است: انسجام وجود انسان، تنوع نیازهای آگاهانه، موقتی بودن ارضای نیازها، کاهش شدت نیاز برآورده شده و توالی سلسله‌مراتبی نیازها؛ به‌طوری‌که تأمین نسبی هر سطح از نیازها موجب فعال شدن سطح بعدی می‌شود، ولی هیچ نیازی به‌طور کامل برطرف نمی‌شود (مازلو، ۱۳۷۲ش ب، ص ۷۸).

۲-۲. جوخة الحارثي و رمان *نارنجة*

جوخة الحارثي متولد ۱۹۷۸م در عمان و استاد ادبیات دانشگاه سلطان قابوس است (طبوش، ۲۰۲۰م، ص ۷۸). بررسی دگرگونی‌های اجتماعی عمان پس از کشف نفت و اثر آن بر نسل‌های مختلف در شمار دغدغه‌های اصلی او قرار دارد (طبیش، ۲۰۲۱م، ص ۷). رمان‌های منامات (۲۰۰٤م) و سیدات القمر (۲۰۱۰م) برندهٔ بوکر عربی و رمان نارنجة (۲۰۱٦م)

برندۀ جایزۀ سلطان قابوس از آثار برجستۀ اوست.

رمان نارنجة، سـومین رمان الحارثي، روایت زندگی دختری عمانی به نام زهور اسـت که برای تحصـیل به لندن می‌رود و در غربت درگیر خاطرات مادربزرگش بنت عامر می‌شـود. رمان در دو خط زمانی پیش می‌رود: زندگی زهور در لندن و گذشتۀ بنت عامر در عمان. بنت عامر، نماد نسل سنتی عمان، زندگی‌اش سرشار از سختی و فقر است. سرور، دختر پاکستانی‌تبار و دوست زهور، از خانواده‌ای ثروتمند است و شخصیتی منطقی و پایبند به سنت دارد. کحل، خواهر سـرور و دانشـجوی پزشـکی، آزادی‌خواه و احسـاسـاتی اسـت و با عمران رابطۀ عاطفی دارد. عمران، جوان کشـاورز پاکسـتانی و دانشـجوی پزشـکی، برای رهایی از فقر به انگلسـتان مهاجرت کرده اسـت. در کنار این شـخصـیت‌ها، شخصیت‌های فرعی نیز هریک نقشی مؤثر در پیش‌برد حوادث رمان دارند؛ سلمان و همسرش ثریا (مادربزرگ واقعی زهور) زمینۀ پیوند بنت عامر و زهور را فراهم می سازند. منصور، پدر زهور از کودکی تحت سرپرستی بنت عامر بوده و عاشق دختری به نام کافه است. سمیه، خواهر زهور، در عمان می‌ماند و ازدواجش با مردی خشن او را به نماد قربانی شدن زنان در ساختار مردسالار بدل می‌سازد. کریستین، دختر اروپایی روشن‌فکر و سنت‌ستیز، تقابل شرق و غرب را برجسته می‌کند. شیخه، پیرزن همنشین بنت عامر و زن کولی نمایانگر فقر و بی‌پناهی است. توماس پزشک مسیحی اسـت که بنت عامر برای درمان نابینایی به او مراجعه می‌کند اما ناکام می‌ماند. الحارثي از طریق این شـخصـیت‌ها تصـویری چندلایه از جامعۀ عمان میان سـنت و مدرنیته ارائه می‌دهد. او، با نگاهی عمیق به نیازهای روحی و روانی انسـان معاصـر از خلال روایت تجربۀ غربت، عشـق، شـکسـت و بازاندیشـی در گذشـته، مفهوم جسـت‌وجوی هویت و خودشکوفایی را به تصویر کشیده و بستری مناسب برای تحلیل روان‌شناختی شخصیت‌ها بر اساس نظریۀ مازلو فراهم آورده است.

۳. تحلیل شخصیت در رمان *نارنجة* بر اساس نظریۀ مازلو

۳-۱. نیازهای فیزیولوژیک

این نیازها، که شامل نیازهای اساسی مانند خوراک، پوشاک، بقای نسل، مسکن و کار برای تأمین معیشت است، نخستین سطح از سلسه‌مراتب نیازها در هرم مازلو است که تا برآورده نشوند سایر نیازها در اولویت قرار نمی‌گیرند (مازلو، ۱۳۷۲ش الف، ص ۷۰).

در رمان نارنجة، برخی شخصیت‌ها درگیر تلاش برای برآورده ساختن همین نیازهای اولیه‌اند و بخش مهمی از زندگی آنان حول تأمین معاش می‌چرخد. بنت عامر در تمام عمر برای برآوردن ابتدایی‌ترین نیازهای زیستی تلاش کرده و حتی از داشتن زمینی کوچک و امکان کشاورزی محروم مانده است: «كانت تتمني أن تملك أرضًا ولو صغيرة...تزرعها

بنفسها وتسقيها وتعتني بها، وتأكل منها...لم يتحقق حلمها قط»[1] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٧-٦). این آرزوهای ساده جلوه‌ای روشن از سطح نخست هرم مازلو است که در آن حتی رؤیاها از سطح «داشتن» و «سیر شدن» فراتر نمی‌رود. بنت عامر برای تأمین معاش ناچار است به همراه زنان دیگر به بیابان برود و با کار جان‌فرسا ذغال تولید کند: «خرجت مع المضحّمات لتساعدهن، قالت إنها ستعود بين الحين والآخر لتضحّم»[2] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ١٩). نویسنده، با وارد کردن زنان دیگر به این صحنه، روایت را از تجربهٔ فردی فراتر می‌برد و مجموعه‌ای از صداهای هم‌سرنوشت را در دل روایت جای می‌دهد. کار طاقت‌فرسای بنت عامر در بیابان تجسم تلاش غریزی برای بقاست: «حين يطلع الفجر، يكون الجمر قد تحوّل إلى صخام، تزيح النساء الرمال ويجمعن الصخام الأسود، يتقاسمنه وتحزم كل واحدة منهن حصتها على ظهرها ليعدن إلى بيوتهن قبل الشروق. في السوق، كل وقر من الفحم سيباع بنصف قرش، وكان عليها أن تخرج أسبوعاً كاملاً كل يوم حتى يتجمع لها وقر وتتمكن من بيعه. أصبح ثيابها الرثّة نالت منها حمولات الحطب»[3] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص١٩). توصیف دقیق رنج‌های روزمره هم‌زمان بازتاب کنش بیرونی و فشار ذهنی‌ای است که شخصیت با خود حمل می‌کند. در این چرخهٔ تکراری کار و رنج، هدف اصلی صرفاً زنده ماندن است.

در جایی دیگر، نویسنده با تأکید بر آرزوی ناکام‌ماندهٔ بنت عامر در داشتن باغی کوچک (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٧) نشان می‌دهد که ذهن شخصیت پیوسته به یک خواست بنیادین بازمی‌گردد و این‌گونه تعلیقْ حرکتِ درونی شخصیت را در بستر روایت برجسته می‌سازد. این ناکامی بیانگر نوعی ایستایی روانی و اجتماعی است که مانع حرکت به‌سوی سطوح بالاتر هرم نیازها می‌شود. بااین‌حال، پس از سال‌ها فقر، با ورود به خانهٔ منصور بخشی از آرزوی دیرینه‌اش تحقق می‌یابد: «زرعت كل شجيرات الليمون والنارنج في حوش بيتنا وكانت نارنجة بعينها هي الأحب إليها»[4] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٢٦). بنت عامر، با کاشت و مراقبت از درختان، جایگزینی برای ناکامی‌های پیشین خود می‌یابد. درست است که درخت نارنج برای او نماد امنیت و پیوند عاطفی با زندگی است و از این طریق بخشی از نیازهای زیستی بنت عامر تأمین می‌شود، اما احساس رضایت او بسیار موقتی است و رشد شخصیتی‌اش در همان سطح اولیه باقی می‌ماند.

بازنمایی نیازهای فیزیولوژیک در رمان نارنجة نشـان می‌دهد چگونه محرومیت از ابتدایی‌ترین نیازهای زیسـتی شخصیت را در سطح بقا متوقف می‌کند و امکان حرکت او را به‌سوی مراتب بالاتر رشد روانی و انسانی کاهش می‌دهد. نویسنده، با ترسیم زندگی بنت عامر و دیگر زنان، فقر را عاملی مؤثر در محدود شدن افق آرزوها، تداوم ایستایی روانی و شکل‌گیری هویت شخصیت‌ها معرفی می‌کند.

۳-۲. نیاز به امنیت

دومین نیاز حیاتی در سلسله‌مراتب مازلو نیاز به امنیت است که طیف گسترده‌ای از ضرورت‌ها شامل حفظ جان، ایمنی

در برابر عوامل طبیعی، امنیت اجتماعی و مالی و شـغلی، همچنین وجود نظم و قانون را در بر می‌گیرد (مازلو، ۱۳۷۲ش ب، ص ۸۳). به باور مازلو، جوهرهٔ ا صلی این نیاز رهایی از ترس و ا ضطراب و هرج‌ومرج ا ست، به‌گونه‌ای که ان سان‌ها به‌طور فطری تمایل دارند جهان و رویدادهای آن را به شکلی پیش‌بینی‌پذیر و منظم تجربه کنند؛ چراکه مواجهه با عدم قطعیت و موقعیت‌های نا شناخته برای ساختار روانی فرد تحمل‌ناپذیر ا ست (مازلو، ۱۳۷۱ش، ص ٦٥). این نیازها بی شتر جنبهٔ روان شناختی دارد و با ساختار ذهنی فرد مرتبط ا ست. رویکرد شناختی انگیزش نیز تأکید می‌کند که اندی شه‌ها، اهداف، نقشـه‌ها و انتظارات فرد منشـأ و هدایت‌کنندهٔ رفتار و انگیزش او هسـتند؛ بنابراین، بر انگیزش درونی بیش از عوامل بیرونی تأکید دارد (سیف، ۱۳۸٦ش، ص ۲۳۱).

در رمان نارنجة، بسـیاری از شـخصـیت‌ها با ناامنی‌های اجتماعی و فردی مواجه‌اند و تلاش می‌کنند شـرایطی پایدار برای زندگی فراهم کنند. زهور، براثر فشـارهای روحی ناشـی از غربت و خاطرات دردناک، دچار روان‌پریشـی و افسردگی می‌شود اما سعی در انکار آن می‌کند: «كان أوّل ما قلته للمرشد النفسي: أنا لست مكتئبة»[٥] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٥٧). این انکار از نظر مازلو نوعی تلاش برای حفظ امنیت روانی و سازوکاری دفاعی در برابر ا ضطراب ا ست که فرد را در برابر بحران‌های عاطفی محافظت می‌کند (مازلو، ۱۳۷۲ش ب، ص ۸۰). درواقع، زهور برای آنکه مانع از فروپاشـی سـطح نیاز به امنیت خود شـود واقعیت افسـردگی را انکار می‌کند تا از خود فعلی‌اش در برابر ترس‌های درونی مراقبت کند. زهور در کودکی از سـوی خواهر بزرگ‌ترش سـمیه محافظت می‌شـود: «دخلت سـمية في فريق حارتنا، شـمرت أكمامها وأمرتني أن أعود إلى البيت لأن عليان وفطوم في الفريق الآخر وسـيضـربانني»[٦] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٥٢). رفتار سمیه و حمایت او از زهور در برابر بچه‌های محله نماد نقش محافظتی خانواده است که در چارچوب نیاز به ایمنی در نظریهٔ مازلو قرار می‌گیرد. از سـوی دیگر، این صـحنه یادآور نیاز کودک به تکیه‌گاه عاطفی و احسـاس پناه اسـت، امری که مازلو آن را لازمهٔ رشد سالم شخصیت و گذار به مراحل بالاتر می‌داند (مازلو، ۱۳۷۲ش الف، ص ۸۲).

عمران در کودکی امنیت را تجربه نکرد و به‌جای دریافت عشق با خشونت و طرد مواجه شد. در بزرگ‌سالی نیز در پی یافتن همان احسـاس گمشـده اسـت: «ربما يفكر عمران بصـفعات أبيه، وركلاته. لم ترَ كحل آثار السـوط وأسـياخ الحديد على روحه، تتبعّث الآثار بشفتيها على جسده، وحَسِبَتْ أنها شُفيت»[٧] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ١٣٤). رابطهٔ عاطفی عمران با کحل تلاش ناخودآگاه این شخصیت برای جبران محرومیت‌های کودکی ا ست که در بزرگ سالی زمینه ساز ا ضطراب درونی و بی‌اعتمادی او به دیگران شده ا ست؛ او از گذ شتهٔ خود فرار می‌کند و از پدرش نفرت دارد. احساس بی‌ثباتی و ناامنی زیربنای تمام تصـمیمات او را شـکل می‌دهد؛ از روابط عاطفی تا مهاجرت: «أضـمر عمران، وهو يستقبل خبر نجاحه ألا يعود إلى قريته قط. حتى في ليالي الثلج الأشد حنينًا، حين تحرمه دمعة أمه النوم، وهي تداوي

جراح سـوط الأب وأسـياخه على جسـد الصـبي»[8] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ١٣٧). مازلو امنیت را به معنای رهایی از ترس، اضطراب، آسیب و ناپایداری در محیط می‌داند (مازلو، ١٣٧٢ش الف، ص ٩٠). عمران از کودکی در فضایی رشد کرده که مملو از ترس و تحقیر و ناامنی بوده است. ازاین‌رو، تصمیم او برای هرگز بازنگشتن به روستا واکنش دفاعی روانی برای گریز از محیط تهدیدکننده است.

سلمان، پیش از مرگ، با تجارت خرمای خشک تا حدی توانسته بود امنیت مادی خانواده‌اش را تأمین کند، اما با مرگ او این نظم و ثبات فرومی‌پاشـد. حادثهٔ غرق شـدن کشـتی سـلمان در دریا و خبر مرگ او بیانگر فقدان امنیت اقتصـادی و عاطفی برای خانواده‌اش اسـت: «حين غادر البحارة، أمطرت السـماء مطرًا أصـفر، ولبسـت الثريا ثياب الحداد البيضاء للمرّة الثالثة في حياتها»[9] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ١٠١). از دست رفتن ستون اقتصادی خانواده بر زندگی ثریا و فرزندانش سایه می‌افکند. باران زردی که می‌بارد نماد فروپاشی امنیت روانی خانواده است، زیرا «رنگ زرد در وجه منفی خود نشـانهٔ بیماری، ضـعف، زوال و نیروهای تخریبگر اسـت» (شـوالیه و گربران، ١٣٨٢ش، ص ۴۵۰). این رنگ در پیوند با باران که معمولاً نماد حیات اسـت پارادوکس ناامنی را تقویت کرده و نشـان می‌دهد که چگونه مرگ سـلمان نه‌تنها فقدان نان‌آور، بلکه از میان رفتن حس اطمینان در زندگی اسـت و می‌تواند سـاختار حیاتی خانواده را به‌سـوی فرسایش و فروپاشی روانی سوق دهد و مانع رشد و شکوفایی انسان شود.

جامعه نیز، پس از مرگ همسر دوم ثریا، با نسبت دادن صفت «نحس» و «شوم»، او را از امنیت روانی و اجتماعی محروم می‌سـازد: «كانت أرملة للمرة الثانية، وقد شـاعت عنها سـمعة النحس، وأن من يتزوجها يموت»[10] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٢٨). او از سـوی جامعه طرد می‌شـود و از احسـاس تعلق و پذیرش اجتماعی فاصـله می‌گیرد. از منظر روان‌شناختی، فردی که در چنین شرایطی رشد می‌کند دائماً در حالت ترس و اضطراب و ناامنی درونی زندگی می‌کند و نمی‌تواند به تعالی بیندیشـد و گامی در این راسـتا بردارد. ثریا نه‌تنها از این امنیت‌ها محروم اسـت، بلکه ازدواج او در سـن کودکی با مردی سـالخورده بیانگر نادیده گرفتن نیازهای فیزیولوژیک و عاطفی طبیعی کودکی اسـت که هنوز به بلوغ اجتماعی و روانی نرسیده است: «زوجها الأول خطبها، وهي في التاسعة، ودخل عليها، وهي في الحادية عشرة، وهو في أواخر الستين»[11] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٢٨). او قربانی ساختارهای اجتماعی و سنتی است که حق تصمیم‌گیری و اختیار شخصی را از زنان سلب می‌کند. ازدواجی که تهدیدی مستقیم برای امنیت روانی و جسمی و اجتماعی اوست.

سمیه نیز مانند ثریا در وضعیت روانی ناپایدار و محیطی ناامن قرار دارد. ازدواجش با مردی خشن احساس امنیت را از او گرفته اسـت: «رجعت أختي سمية من شـهر العسـل وقالت لأبي وأمي: "ما أرجع معه...يخوّفني". بقيت أياما في بيتنا في بكاء وقلق... جاء أهله للتفاوض. لم تعرض عليهم سميّة إصبعها الأصغر المكسور، طأطأت رأسها وعاشت في

صــراع. جاء هو، قبّل قدميها تحت مرأى ومســمع والديّ المدهوشــين، قال لهما: ...لن يعيش لحظة بدون امرأته حبيبته»[۱۲] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ٦٧-٦٨). جملهٔ کلیدی «از همسرم می‌ترسم» بیانگر فقدان کامل امنیت سمیه است. او از خشونت شوهرش رنج می‌برد، ولی به‌خاطر فشارهای اجتماعی و سنت‌های خانوادگی ناچار است سکوت کند و حتی آسیب جسمی و انگشت شکسته‌اش را پنهان نگه‌دارد. رفتار ظاهراً عاشقانهٔ شوهر و بوسیدن پاهای سمیه در جمع نوعی کنترل و تملک اســت، نه عشــق واقعی. از دیدگاه مازلو، ســمیه در ســطح نیاز به امنیت گرفتار مانده اســت و نمی‌تواند به سطوح بالاتر مانند عشق و عزت‌نفس دست یابد. او تصویری از زنانی است که در جوامع سنتی قربانی الگوهای معیوب روابط عاطفی می‌شوند.

فقدان امنیت در زندگی زن کولی نیز دیده می‌شود. او بی‌سرپناه از خانه‌ای به خانهٔ دیگر می‌رود تا غذا یا لباسی بگیرد و سرانجام بی‌دفاع در کوچه‌ای به قتل می‌رسد: «كان شفق الغروب... تجمّع فيه الرجال للصلاة في المسجد، وانهمكت النســاء بإعداد العشــاء في البيوت، واكتشــف الأطفال الجثة... الغجرية بالوشــم الأخضــر والحلقة الفضّــيّة مفتوحة العينين والدم يتدفّق من صــدرها»[۱۳] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ٥٢). مرگ او در ســکوت، هنگامی که مردان در مسجد و زنان در آشپزخانه‌اند، بیانگر بی‌تفاوتی جامعه در برابر بی‌پناهان است. زن کولی در سطح بقا متوقف مانده و جامعه او را طرد کرده است.

نمونه‌های مزبور امنیت را یکی از دغدغه‌های اصــلی زندگی شــخصــیت‌ها در رمان نشــان می‌دهد. هرجا ثبات خانوادگی و اقتصادی و اجتماعی فرومی‌پاشد، واکنش‌ها شکل انکار، گریز یا دفاع به خود می‌گیرد؛ از زهور که با فشار غربت و خاطره‌ها دســت‌وپنجه نرم می‌کند تا عمران که تصــمیم به بریدن از گذشــته می‌گیرد، ثریا و ســمیه و زن‌کولی نیز، که زیر بار طرد و خشونت همواره با احساس ناامنی زندگی می‌کنند. درواقع رمان چنین القا می‌کند که زندگی بدون امنیت نه قابل پیش‌بینی می‌شود و نه امکان رشد و تعالی پیدا می‌کند.

۳-۳. نیاز به عشق و تعلق

نیاز به عشق و تعلق در سطح سوم هرم مازلو قرار دارد. این نیاز برخاسته از تمایل انسان به صمیمیت و ارتباط انسانی است و در قالب مهرورزی و دریافت محبت تحقق می‌یابد؛ بی‌توجهی به آن نیز موجب احساس تنهایی و ناهنجاری‌های روانی می‌شــود (فیســت، ۱۳۹۱ش، ص ۵۴۹). در رمان نارنجهٔ این نیاز در قالب روابط میان اعضــای خانواده و ارتباطات عاطفی میان شخصیت‌ها نمود می‌یابد. زهور دختری صبور و مورداعتماد است که دیگران در بحران‌های عاطفی به او پناه می‌برند؛ ازجمله هنگامی که دوستش سرور از ازدواج خواهرش کحل با مردی کشاورز خشمگین است، احساسات خود را با او درمیان می‌گذارد: «تصــوري يا زهور، تصــوّري أختي أنا تتزوج هذا الفلاح»[۱٤] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ٦).

همچنین، وقتی کحل از فشارهای سرور دچار بحران می‌شود، زهور او را دلداری می‌دهد: «لا تبكي يا كحل، هذا اختيارك وأنت كفء للاختيار»[15] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٣٤). زهور، با همدلی و مهربانی، نقش درمانگر عاطفی را ایفا می‌کند و به دوستانش احساس ارزش و اطمینان می‌دهد. او نماد انسانی است که در مسیر برآوردن نیازهای میانی هرم مازلو با برقراری روابط اجتماعی و تعامل انسانی به رشد عاطفی دست می‌یابد.

بنت عامر، هرچند مادربزرگ واقعی زهور نیست، نقش مادری دل سوز را ایفا می‌کند: «كان سلمان ينأديها بنت عامر، وكذلك فعلت امرأته الثريا، والجارات. أما منصور فكان ينأديها "ماه"، وكذلك فعلنا نحن أولاده»[16] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٤٢). او نماد محبت و پیوند عاطفی خانوادگی است و رابطهٔ نزدیکش با زهور بیانگر تداوم عشق میان نسل‌ها است. در بخشی از رمان، نویسنده تصویری احساسی از بنت عامر ترسیم می‌کند؛ زنی که سال‌ها محروم از محبت بوده است: «أصابعها ممتلئة ومتجعدة بأظافر خشنة، وإبهام تنتهي بظفر صلب أسود، فقد احتفظت بآثار جرح بليغ كاد يقطعها»[17] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٢). این توصیف، فراتر از گزارشی ساده از پیری زنی سال‌خورده، درواقع معادل عینی برای روان آسیب‌دیدهٔ بنت عامر است. بر اساس نظریهٔ هم‌بستهٔ عینی تی‌اس‌الیوت، که قائل به لزوم تجسد عواطف در قالب اشیا و موقعیت‌های ملموس بیرونی در یک اثر هنری است (Eliot, 1960, p. 100)، نویسنده با انتخاب دو واژهٔ «صلب» و «أسود» در توصیف ناخن زنجیره‌ای از صورت‌های عینی را پدید آورده است تا بدون بیان مستقیم، عاطفه‌ای سرکوب شده را در کالبد کلمات تجسد بخشد. از منظر تحلیل‌های وجودی و با تکیه بر آرای مازلو در کتاب زندگی در اینجا و اکنون، شخصیت بنت عامر تجسم انسانی است که، براثر ناکامی مزمن در سطوح بنیادین هرم نیازها به‌ویژه نیاز به تعلق و محبت، در وضعیت کمبود متوقف شده است (مازلو، ١٤٠٢ش، ص ٩٣). این بن‌بست عاطفی در متن رمان خود را در قالب زخمی نشان می‌دهد که نزدیک بود انگشت بنت عامر را قطع کند؛ محرومیت‌هایی که به تعبیر مازلو می‌تواند گسست پیوند شخصیت رمان با جهان پیرامون را به تصویر کشد. بنت عامر، براثر سنگینی این زخم‌های قدیمی، توان زیستن در لحظهٔ حال را از دست داده و کالبد او به بستری از دردهای گذشته بدل شده است؛ وضعیتی که مازلو آن را مانعی برای تحقق خود و پویایی روانی می‌داند (مازلو، ١٤٠٢ش، ص٨٤). بر این اساس، ناخن سیاه و سخت بنت عامر تاریخ منجمد رنج‌های اوست که بر پیکرش حک شده‌است.

بنت عامر، پس از سال‌ها انزوا، با ورود به خانهٔ سلمان و مراقبت از منصور و زهور در پی جبران خلأهای عاطفی خویش است. او، با ایفای نقش مادری و حمایتگر برای زنان اطرافش، در جست‌وجوی پناهگاهی برای من گمشدهٔ خویش است: «قدّرت جدتي أن صديقتها قد أصيبت بالجنون الذي يصيب بعض النساء من أهوال الولادة، فضمّت الوليد إليها»[18] (الحارثي، ٢٠١٦، ص ٣٨). در اینجا نویسنده کنشی را ترسیم می‌کند که در آن بنت عامر، با در آغوش

گرفتن نوزاد زنی که دچار جنون شـده و بعداً با نگه‌داری از او، به بازخوانی ناخودآگاه وضـعیت خویش می‌پردازد. از نظر مازلو این ابراز محبت، برای شـخصـیتی که خود در وضـعیت کمبود قرار دارد، تلاشـی اسـت برای بازسـازی همان پیوندهای عاطفی که در گذشتهٔ او گسسته بود. او می‌کوشد، با تیمار دیگری، بخش‌های آسیب‌دیده و رها شدهٔ وجود خودش را تسـکین دهد. ازاین‌رو، محبت کردن در اینجا سـازوکاری دفاعی و کنشـی جبرانی برای حفظ تعادل روانی است.

دوستی شیخه با بنت عامر نیز گویای تلاش برای جبران ناکامی در نیاز به تعلق و محبت است. نویسنده با جملهٔ «شـیخة لن تتحدث عن غیر ولدها الذي لم أره قط... وولدها مهاجر»[19] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٢٧) بن‌بسـت عاطفی و تمرکز ذهنی شیخه بر فقدان را ترسیم می‌کند. شیخه، که از خلأ عاطفی ناشی از دوری فرزند رنج می‌برد، در تعامل با بنت عامر به دنبال نوعی تسکین است: «كانت شيخة تأتي كل ضحى لتشرب القهوة مع جدتي، لم تكن تحمل في يدها قطعة ثوب لخياطتها...كانت يداها خاليتين دائما، ومسـتعدتين دائمًا لمعاونة جدّتي»[20] (الحارثي، ٢٠١٦م، ص ٤٩). در اینجا، دسـت‌های خالی شـیخه را می‌شـود اسـتعاره‌ای از تهی‌شـدگی درونی او دانسـت که تنها از طریق خدمت به دیگری و حضور در فضای زندگی بنت عامر پر می‌شود. از دید مازلو، این پیوند واکنشی به انگیزه‌های کمبود است. دو شخصیت، که هر دو در سطح نیازهای بنیادین امنیت و تعلق دچار فقدان شده‌اند، به هم‌زیستی جبرانی روی می‌آورند تا اضـطراب ناشـی از تنهایی را پوشـش دهند. مازلو چنین پیوندی را فاقد ویژگی‌های خودشـکوفایی می‌داند (مازلو، ١٣٧١ش، ص ٤٨). بنابراین، در این بافت، محبت و خدمت‌رسانی سازوکاری دفاعی برای تاب آوردن رنج زندگی است.

سرور دختری زیباست که در دنیای عقلانیت و پر از چارچوب زندگی می‌کند و از پیوندهای عاطفی گریزان است: «لم تخلق للعشق، ولن تحبّ أبدًا. العصابة على عينيها كثيفة»[21] (الحارثی، ٢٠١٦م، ص٢١). نویسنده با تعبیر «پرده‌ای بر چشمش بود» ناتوانی سرور در درک عشق را نشان می‌دهد.

تمایل کحل به عمران را نمی‌توان صـرفاً واکنشـی جبرانی به خلأهای عاطفی‌اش دانسـت. این میل نشـانه‌ای از رشد درونی و حرکت او به سوی برقراری پیوندی معنادار است. او از مرز نیاز خام به تعلق عبور کرده و به مرحلهٔ هم‌دلی و مسئولیت‌پذیری عاطفی رسیده است. کحل در برخورد با بحران‌ها دچار واکنش‌های ناخودآگاه یا انفعالی نیست؛ رشد درونی او در توانایی‌اش برای بازتعریف خود در مواجهه با دیگری متبلور می‌شـود. او در گفت‌وگو با زهور می‌گوید: «أنا أقدّر والديّ... أحترم اسـم عائلتي... عمران ليس لائقاً بي وحسـب، إنه يكمّلني»[22] (الحارثی، ٢٠١٦م، ص ٣٣). انتخاب عمران از سوی کحل برآمده از حسابگری‌های مرسوم نیست. کحل دختری از طبقهٔ مرفه است و جایگاه اجتماعی او با عمران که جوانی از طبقه پایین و روسـتایی اسـت در تضـاد اسـت. بااین‌حال کحل، بی‌اعتنا به معیارهای بیرونی،

عمران را مکمل خود می‌بینند. این رویکرد نشـــان می‌دهد کحل، با وجود آگاهی از هنجارهای خانوادگی و احترام به آن‌ها، به استقلال فردی دست یافته و آگاهانه دست به انتخابی می‌زند که با توقعات سنتی خانواده در تضاد است. این یعنی گذار از سنت‌های تحمیلی به انتخاب‌های آگاهانه. اوج فاعلیت کحل جایی مشهود است که او با شکستن دیوار سـکوت میان خود و عمران از موضـع انفعال بیرون می‌آید و کنشـگری فعال در سـاختن صـمیمیت می‌شـود: «كحل كسـرت هالة الصـمت، جعلت هذه الذراع المتخشّـبة... تمتد إليها وتحيط بها»[۲۳] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ۱٤۱). این کنش نشـان‌دهندهٔ عبور از ترس‌های القاشـدهٔ اجتماعی و رسـیدن به مرحله‌ای از بلوغ اسـت که در آن، کحل مسـئولیت برقراری و حفظ پیوند با دیگری را می‌پذیرد.

عمران، با آنکه به انگلسـتان مهاجرت کرده و به محیط دانشـگاهی مدرن وارد شـده، به ریشـه‌های فرهنگی و دینی‌اش وفادار مانده است؛ خوردن غذا با دست، نماد اصالت و صمیمیت در فرهنگ پاکستانی، بیانگر مقاومت او در برابر ازخودبیگانگی و تلاش برای حفظ تعلق به گذشته است: «حين رأت الكحل عمران لأوّل مرّة، كان يأكل بيده في كافتيريا... ويلعق أصابعه بعد انتهائه»[۲٤] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ٤۰). عمران با این عمل به خویشتن و ریشه‌های قومی‌اش احترام می‌گذارد. به تعبیر مازلو، این رفتار نشانهٔ رشد روانی، گذر از وابستگی به خودآگاهی فرهنگی و تلاش برای تعلق به جامعه‌ای همسو با هویت اصیل اوست (شولتس، ۱۳۷۵ش، ص ۳۵۳).

شخ صیت ثریا تج سم کامل مرحلهٔ ع شق‌ورزی ا ست. ع شق عمیق او به هم سرش سلمان یکی از محورهای اصـــلی زندگی اوســـت: «غاص رمح موت ســـلمان في قلبها ببطء، ولكن بعزم حتى لحقت به بعد أقل من ســـنة»[۲۵] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ۱۰۲). مرگ ســـلمان چنان ضـــربهٔ ســـنگینی به ثریا زد و امنیت روانی او را به مخاطره انداخت که رمان آن را با تصویر «نیزه» در قلب و پیو ستن زودهنگام ثریا به سلمان نشان می‌دهد. این هم سرنو شتی بیانگر عمق پیوندی اسـت که ثریا در سـطح عشـق متقابل تجربه کرده اسـت؛ پیوندی که به تعبیر مازلو نیاز تعلق را در افق معنا و هم‌آوایی درونی تأمین می‌کند (شولتس، ۱۳۷۵ش، ص ۳٤۵).

کریستین، دختری که در فرهنگ غرب رشد یافته، در جست‌وجوی بازتعریف هویت است. نویسنده، با نشانه‌هایی چون حلقهٔ بینی، تتوی صلیب و موی دما سبی، بدن او را عر صه‌ای برای ابراز هویت و باورها معرفی می‌کند: «الحلق الفضّي الصغير في أنفها، فيبدو واضحًا وشم الصّليب المدقوق في رُسْغها منذ كانت في السّادسة عشْرة. كان شعرها شديد الشّقرة ملمومًا على الدوام على شكل ذيل الحصان»[۲٦] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ۳۱). او در جامعه‌ای سکولار و فردگرا زندگی می‌کند، اما از درون نیاز به تعلق و معنا دارد. حلقهٔ بینی و تتوی صلیب در نگاه او رمز اتصال به ریشه‌های دینی و فرهنگی خویش اسـت. مقایسـه‌اش با زهور عمانی و سـرور پاکسـتانی با موهای بلند و پوشـش سـنتی (الحارثي،

۲۰۱٦م، ص ۷)، نشان‌دهندهٔ تنش میان خودِ مدرن غربی و تعلق به فرهنگ‌های دیگر و تلاش برای یافتن تعادل میان فردیت و وابستگی اجتماعی است.

منصور در مرحلهٔ نیازهای عاطفی با ناکامی مواجه می‌شود. عشق به کافه نیروی محرک زندگی‌اش بود و با رفتن او، سیر رشدش در هرم مازلو متوقف می شود و نظام عاطفی‌اش فرومی‌پاشد: «تمرّغ في حوش البيت لإخماد سعير جوفه. الطرحة الوحيدة التي نسيتها في بيته افترشها نام عليها، تنشقها، دلّك بها جسده حتى حال لونها، بلّلها بماء الفلج وعصرها في فمه، ولم يُشف»[۲۷] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ۱۳۲). واکنش‌های وسواسی منصور، غلتیدن در خاک، بو سیدن و بوییدن شال، نو شیدن آب شال، همگی بیانگر نو سان میان انکار و پذیرش فقدان ا ست. منصور پیش‌تر نیازهای اولیه را داشته است، اما در برآوردن نیازهای روانی شکست می‌خورد. اکنون عشق به‌جای آنکه ابزار شناخت خویشتن باشد به ضد خود تبدیل شده و منصور امکان رشد روانی را از دست داده و به رفتارهای غریزی بازگشته است.

۳-٤. نیاز به احترام

این نیاز شامل تمایل انسان به کسب عزت‌نفس و احساس شایستگی و نیز د ستیابی به منزلت اجتماعی و احترام از سوی دیگران است و به‌تعبیری به دو نوع بیرونی و درونی تقسیم می‌شود (مازلو، ۱۳۷۲ش ب، ص ۹۹). سرور، از طبقهٔ اشرافی و تحصیل‌کردهٔ جامعه، درگیر حفظ وجههٔ اجتماعی است. او نمایندهٔ نگرش بیرون‌محور است که ارزش انسان را بر اساس مقام، ثروت، تحصیلات و پیشینهٔ خانوادگی می‌سنجد و از ازدواج خواهرش کحل با عمران احساس تحقیر و کسر شأن دارد: «لا تفهم بمن تزوّجت أختها؟ رجل لم يتعلم الإنجليزية إلا في ثانوية قريته النائية بأقاصي باكستان... وأمه الفلاحة لم تسمع عن مدينة اسمها لندن»[۲۸] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ٤). احساس خودبرتری سرور و ترس از تنزل شأنش ریشه در تأییدطلبی و نیاز او به حفظ جایگاه اجتماعی دارد. این نوع نگاه در جای دیگری از رمان نیز خود را نشان می‌دهد: «تقول كحل إنهما خُلقا لبعضهما... تريد جعل زواجها دائمًا، سيموت أبي كمدًا إن علم بهذا»[۲۹] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ۲۲). سرور نگران است که مبادا در صورت ازدواج خواهرش با عمران احترامی که از سوی دیگران و جامعه دریافت می‌کند را از دست بدهد. او ترس سقوط جایگاه خانواده و شرمندگی پدرش را دارد. حتی تقلای او برای یادگیری زبان دوم تلاش برای حفظ شأن اجتماعی طبقهٔ بورژوازی خرد پاکستان است (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ۲٤). در مقابل، کحل که در رفاه بزرگ شده و نیازهای مادی‌اش کاملاً تأمین شده است، با انتخاب حجاب از احترام ظاهری خانواده فاصله می‌گیرد و به دنبال احترام درونی و خودارزشمندی می‌رود: «حين قررت ارتداء الحجاب، توارت أمها خجلاً من الأقارب»[۳۰] (الحارثي، ۲۰۱٦م، ص ٤۰). این انتخاب کحل نشانهٔ استقلال فکری و اثبات هویت شخصی در برابر ارزش‌های تحمیلی محیط است. او در این مرحله از رشد روانی از احترام بیرونی عبور کرده و در پی احترامی

برخاسته از درون و بر اساس ارزش‌های شخصی است. این نوع نگرش چیزی است که مازلو آن را یکی از گام‌های ضروری برای رسیدن به خودشکوفایی می‌داند.

۳-۵. نیاز به خودشکوفایی

این نیاز در نظریهٔ مازلو با برطرف شدن نسبی نیازهای سطوح پایین‌تر پدیدار می‌شود؛ یعنی «تحقق خود که آن را می‌توان کمال عالی و کاربرد همهٔ توانایی‌ها و متحقق ساختن تمام خصایص و قابلیت‌های خویش دانست» (مازلو، ۱۳۷۱ش، ص ٤٧) به عقیدهٔ مازلو، تنها عدهٔ کمی از مردم به این مرحله می‌رسند، زیرا بسیاری گرفتار الگوهای قالبی فرهنگ خود هستند و توانایی شناسایی ظرفیت‌های بالقوهٔ خویش را ندارند (نبی‌لو و آصف، ۱۳۹۳ش، ص ۴۵). کحل با شور و انگیزهٔ تحصیلی زیاد نمونهٔ واقعی حرکت به‌سوی تحقق توانمندی‌های بالقوه است. او احساس می‌کند با فارغ‌التحصیلی و دستیابی به موفقیت می‌تواند به خویشتن واقعی‌اش نزدیک شود: «كانت كحل تتحدّث بحماسة عن مشروع تخرّجها وكان عمران صامتًا، كالعادة»[۳۱] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ۸٤). کحل در این صحنه نمایانگر گرایش به خودشکوفایی و عمران نماد رکود و تحقق نیافتن آرمان‌های فردی است.

ثریا، پس از تجربهٔ افسردگی و رنج زایمان، مسیر جدیدی را آغازمی‌کند و با تمرکز بر عبادت و تلاوت قرآن به جست‌وجوی آرامش و معنا و رشد روحی می‌پردازد: «تفرغت الثريا للعبادة، عكفت على حفظ القرآن وواظبت على قيام الليل»[۳۲] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٤٤). عبادت برای ثریا وسیلهٔ بازسازی روان و بازیابی هویت زنانهٔ آسیب‌دیده است. او با نیایش از اضطراب فاصله می‌گیرد و جایگاه تازه‌ای برای خود در جهان می‌یابد که در آن احساس امنیت و پیوند با خدا را تجربه می‌کند: «ارتفعت الثريا في السماء تنشد عالما من الروحانية المطلقة»[۳۳] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ۷۸). این تغییر معنوی تجلی تحقق نیاز او به خودشکوفایی و یافتن ارزش و معنا فراتر از امور مادی است.

سمیه، پیش از ازدواج، با لقب «الدینامو» (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦١) مظهر پویایی و استقلال و میل به ابراز خویشتن بود؛ ویژگی‌هایی که در نشاط و تکاپوی دائمی او و استقلال در علایق شخصی چون موسیقی و رقص و کنشگری آگاهانه تجلی می‌یافت. این خصوصیات، که به ترتیب با عبارات «إنها منذ خرجت من بطن أمي لم تتوقف عن الحركة»[۳۵] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦١)، «مطربان عرب كانا هوس سمية، فقد ظلّت تستمع إليهما ليلاً ونهاراً، وهي ترقص في غرفتها الصغيرة»[۳٦] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦١) و «شمرت أكمامها وأمرتني أن أعود إلى البيت»[۳۷] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٥٢) در رمان آمده است، وجود پیش‌شرط‌های خودشکوفایی چون اختیار، فردیت و فاعلیت را در شخصیت سمیه به تصویر می‌کشد. بااین‌حال، ازدواج با مردی کنترلگر این روند رشد را مسدود کرد. خشونت همسر که از در نطفه خفه کردن هر گونه اعتراض، «أسكتها بقبضة يده على فمها»[۳۸] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦٦)، تا آسیب‌های جسمی،

«کسر الإصبع الأصغر»[۳۹] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦٨)، را در بر می‌گرفت، امنیت روانی و حق ابراز وجود را از او سلب و امکان هر گونه گفت‌وگو را به بن‌بست کشاند: «أدركت سمية أنه لا يمكنها أن تتحاور أبداً مع زوجها»[٤٠] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦٤). درنتیجه، سمیه با از دست دادن هویت متمایز خود به وضعیت انفعال و انجماد روانی دچار شد: «فقدت لقبها "سمية الدينامو" وأصبحت سمية فقط... وتجمدت للأبد»[٤١] (الحارثی، ۲۰۱٦م، ص ٦٨و٦٩). بنابراین، سرنوشت سمیه مصداق بارز سرکوب نیاز به رشد در محیطی تنش‌زا است که پویایی فردی را به بن‌بست سکوت و سرخوردگی می‌کشاند.

دستاورد

این پژوهش نشان می‌دهد که رمان نارنجة ظرفیت فراوانی برای خوانش روان‌شناختی بر اساس نظریهٔ سلسله‌مراتب نیازهای مازلو دارد و شخصیت‌های آن را می‌توان به‌صورت معنادار در سطوح این هرم طبقه‌بندی کرد.

شخصیت‌های رمان، بر اساس میزان برخورداری از امکانات مادی، امنیت روانی و پیوندهای عاطفی، در سطوح متفاوتی از هرم مازلو قرار می‌گیرند. شخصیت‌هایی چون بنت عامر، زن کولی و سلمان عمدتاً در سطح نیازهای فیزیولوژیک و امنیتی متوقف مانده‌اند و زندگی آنان حول بقا و تأمین معیشت شکل گرفته است. زهور بیشتر در سطح عشق و تعلق نوسان دارد و عمران، با آنکه از نیازهای پایه عبور کرده است، براثر محرومیت از امنیت عاطفی در دوران کودکی، در تعمیق تعلق عاطفی و اجتماعی دچار ناپایداری است. سرور در مرحلهٔ احترام بیرونی و تأیید اجتماعی متوقف مانده، اما کحل با احترام به خود در آستانهٔ گذار به خودشکوفایی است. ثریا نیز نمونهٔ شخصیتی است که در برهه‌هایی از زندگی در سطوح پایین هرم باقی می‌ماند، اما در سال‌های پایانی به‌سوی نیازهای متعالی‌تر پیش می‌رود.

حرکت شخصیت‌ها به‌سوی خودشکوفایی یا توقف آنان در سطوح پایین هرم مازلو نتیجهٔ تأثیر متقابل عوامل فردی، اجتماعی و فرهنگی است. عواملی مانند فقر، خشونت خانگی، ازدواج اجباری، سلطهٔ سنت‌های محدودکننده و طرد اجتماعی نقش بازدارنده‌ای در رشد روانی شخصیت‌هایی چون بنت عامر، سمیه، ثریا و زن کولی ایفا کرده‌اند و آنان را در وضعیت کمبود و ناامنی روانی قرار داده‌اند. همچنین، وابستگی به تأیید بیرونی که در سرور برجسته است عامل توقف شخصیت‌ها در سطح احترام است. در مقابل، عواملی همچون برخورداری نسبی از امنیت اقتصادی، عزت‌نفس، پیوندهای عاطفی پایدار، آگاهی فردی، امکان انتخاب مستقل، تجربهٔ مهاجرت، آموزش و گرایش به معنویت زمینه‌ساز حرکت شخصیت‌هایی مانند کحل، زهور، عمران و ثریا به‌سوی سطوح بالاتر نیازها و بعضاً نزدیک شدن به خودشکوفایی شده است.

یافته‌ها حاکی از آن است که روند تحول شخصیت‌ها در رمان نارنجة از الگویی خطی و یکنواخت پیروی نمی‌کند

و سیری تدریجی، ناپایدار و گاه همراه با توقف یا بازگشت دارد. شخصیت‌هایی مانند سمیه و منصور نمونه‌هایی از انسداد یا واپس‌روی در مسیر رشدند، درحالی‌که کحل و ثریا نمونه‌هایی از تحول تدریجی و بازسازی روانی‌اند. بدین‌ترتیب، این جستار برای نخستین بار با رویکردی نظام‌مند و با تکیه بر نظریهٔ مازلو سازوکارهای توقف، نوسان و تعالی روانی شخصیت‌ها را در رمان نارنجة آشکار نموده است.

پی‌نوشت

۱. آرزو داشت زمینی هرچند کوچک داشته باشد... در آن کشت‌وکار کند، آن را آبیاری و نگه‌داری کند و از محصولاتش بخورد... اما آرزویش هیچ‌گاه برآورده نشد.

۲. با زنان ذغال‌ساز رفت تا به آن‌ها کمک کند. به آن‌ها گفت که گه‌گاه برای درست کردن ذغال نزد آن‌ها خواهد رفت.

۳. هنگام سپیده‌دم، هیزم گداخته به ذغال تبدیل شده بود. زنان ماسه‌ها را کنار می‌زدند و ذغال سیاه را جمع و میان خود تقسیم می‌کردند. هریک سهمش را بر دوش می‌گذاشت و پیش از طلوع آفتاب به خانه‌هایشان بازمی‌گشتند. در بازار، هر بار ذغال نیم قرش فروخته می‌شد و او باید، یک هفته، هر روز به صحرا می‌رفت تا بتواند یک بار ذغال جمع کند و آن را بفروشد. لباس‌های کهنه‌اش از بار هیزم پاره شده بود.

٤. تمامی درختان لیمو و نارنج حیاط خانهٔ ما را او کاشت و یک درخت نارنج در نظر او دوست‌داشتنی‌تر بود.

٥. اولین چیزی که به مشاور روان‌شناس گفتم این بود: من افسرده نیستم!

٦. سمیه به تیم محله‌مان پیوست. آستین‌هایش را بالا زد و دستور داد به خانه بروم؛ چون علیان و فطوم در تیم مقابل بودند و من را می‌زدند.

۷. شاید عمران به سیلی‌ها و لگدهای پدرش فکر می‌کرد، اما کحل آثار تازیانه و سیخ‌های داغ آهنین را بر روح عمران ندید و با لبان خود آن‌ها را بر بدن عمران دنبال کرد و تصورش این بود که توانسته این زخم‌ها را التیام بخشد.

۸. وقتی خبر قبولی‌اش را دریافت کرد، با خودش عهد بست که هرگز به آن روستا بازنگردد. حتی در شب‌های بسیار سردی که سرشار از محبت مادرانه بود، وقتی اشک مادرش هنگام مداوای زخم‌های تازیانهٔ پدر و سیخ‌های آهنینش خواب را از او می‌ربود، عمران با خودش عهد بست که بازنگردد.

۹. وقتی ملوانان رفتند، از آسمان بارانی زردرنگ باریدن گرفت و ثریا برای سومین بار در زندگی‌اش لباس سفید عزا پوشید.

۱۰. ثریا، که برای دومین بار بیوه می‌شد، به نحسی و بداقبالی مشهور شده بود و این‌طور بر سر زبان‌ها افتاده بود که هر مردی با او ازدواج کند می‌میرد.

۱۱. شوهر اولش در نه‌سالگی از او خواستگاری و در یازده‌سالگی با او ازدواج کرد، درحالی‌که خودش حدوداً شصت‌ساله بود.

۱۲. خواهرم سمیه از ماه عسل به خانه‌مان برگشت و به پدر و مادرم گفت: دیگر پیش همسرم برنمی‌گردم... از او وحشت دارم! سمیه چند روز را در خانهٔ ما با گریه و نگرانی گذراند... خانوادهٔ شوهرش برای آشتی آمدند. سمیه انگشت کوچکش را که شکسته

بود نشانشان نداد. سرش را پایین انداخت و در کشمکش درونی ماند. شوهرش آمد، پاهای سمیه را در برابر چشمان بهت‌زدهٔ پدر و مادرم بوسید و گفت: ... لحظه‌ای بدون همسر عزیزم نمی‌توانم زندگی کنم.

۱۳. غروب بود... مردان برای نماز در مسجد گرد آمده بودند و زنان مشغول تدارک شام بودند. آن موقع بود که کودکان جنازه را یافتند... زنی کولی با خال‌کوبی سبز و گوشوارهٔ نقره‌ای، با چشمانی باز که از سینه‌اش خون جاری بود.

۱٤. زهور، تصور کن خواهر من با این کشاورز ازدواج کند.

۱۵. گریه نکن کحل جان. این انتخاب توست و تو حق انتخاب داری.

۱٦. سلمان او را بنت عامر صدا می‌کرد. همسایه‌ها و زنش ثریا نیز او را به این لقب صدا می‌کردند، ولی منصور او را «مامان» صدا می‌زد و ما بچه‌های منصور نیز چنین کردیم.

۱۷. انگشتانی گوشتالو و چروکیده با ناخن‌هایی زمخت و زبر و با انگشت شستی که به ناخنی زمخت و سیاه‌شده منتهی می‌شود؛ زخمی عمیق بر آن نقش‌بسته بود که نزدیک بود انگشتش را ببرد.

۱۸. حدس مادربزرگم این بود که دوستش ثریا به جنونی مبتلا شده است که برخی زنان زائو از وحشت زایمان دچارش می‌شوند. ازاین‌رو، نوزاد را گرفت و به نگه‌داری از او کمر همت بست.

۱۹. شیخه فقط از پسرش سخن می‌گفت؛ پسری که هیچ‌گاه او را ندیده بودم... و مهاجرت کرده بود.

۲۰. شیخه هر روز پیش از ظهر برای نوشیدن قهوه با مادربزرگم می‌آمد؛... پارچه‌ای برای خیاطی با خود نمی‌آورد. همیشه دستانش خالی و آمادهٔ کمک به مادربزرگم بود.

۲۱. سرور برای عشق آفریده نشده و هرگز عاشق نخواهد شد. پرده‌ای ضخیم بر چشمانش بود.

۲۲. من برای والدینم ارزش قائلم، به نام و تبار خانواده‌ام احترام می‌گذارم... عمران نه‌تنها برای من مناسب است، بلکه مکمل من است.

۲۳. کحل هالهٔ سکوت را درهم شکست. آن بازوی خشک و منقبض را واداشت تا به سویش دراز شود و او را در بر گیرد.

۲٤. کحل اولین بار عمران را در کافه‌تریا دید که با دستش غذا می‌خورد... و دست‌آخر انگشتانش را لیسید.

۲۵. مرگ سلمان چون نیزه‌ای، هرچند به‌آرامی، با تمام قوا در قلب ثریا فرورفت طوری‌که در کمتر از یک سال به او پیوست.

۲٦. حلقهٔ نقره‌ای کوچکی به بینی‌اش آویزان بود و تتوی صلیبی که از شانزده سالگی بر مچ د ستش نقش‌بسته بود نمایان بود. موهایش بسیار بلوند بود و همیشه به‌صورت دم‌اسبی بسته بود.

۲۷. منصور، برای آنکه آتش درونش را خاموش کند، در حیاط خانه غلت خورد. تنها شالی که کافه در خانه جا گذاشته بود را پهن کرد و بر آن خوابید؛ آن را بویید، به تن خود مالید تا رنگش رفت؛ آن را در آب قنات خیس کرد و در دهان خود فشرد، اما درمان نیافت.

۲۸. نمی‌توانست درک کند که خواهرش گرفتار ازدواج با چه کسی شده است؛ مردی که انگلیسی را در دبیرستان، آن‌هم در روستایی دورافتاده از مناطق دوردست پاکستان آموخته بود... و مادرِ کشاورزش هرگز نام شهری چون لندن را نشنیده بود.

۲۹. کحل فکر می‌کند آن‌ها برای هم آفریده شـــده‌اند... او می‌خواهد ازدواجش را دائمی کند. اگر پدرم بفهمد از اندوه خواهد مُرد.

۳۰. هنگامی که کحل تصمیم گرفت حجاب بر سر کند، مادرش از روی شرم از دیدار خویشانش خودداری کرد.

۳۱. کحل با اشتیاق دربارهٔ پروژهٔ فارغ‌التحصیلی‌اش سخن می‌گفت، درحالی‌که عمران طبق معمول ساکت بود.

۳۲. ثریا وقت خود را فقط به عبادت گذراند؛ قرآن حفظ کرد و بر خواندن نماز شب مداومت ورزید.

۳۳. ثریا در آسمان‌ها سیر می‌کرد و صرفاً در جست‌وجوی معنویت بود.

۳٤. بمب انرژی.

۳۵. او از همان زمان که از شکم مادرم زاده شد، لحظه‌ای از جنب‌وجوش باز نایستاد.

۳٦. سمیه دلبستگی شدیدی به دو خوانندهٔ عرب داشت و شبانه‌روز به آوازهایشان گوش می‌داد و در اتاق کوچکش می‌رقصید.

۳۷. آستین‌هایش را بالا زد و دستور داد به خانه بروم.

۳۸. با مشتی که به دهان سمیه کوبید او را ساکت کرد.

۳۹. انگشت کوچک او را شکست.

٤۰. سمیه دریافت که هرگز نمی‌تواند با همسرش به گفت‌وگو بنشیند.

٤۱. سمیه لقب بمب انرژی را از دست داد و او را تنها با نام «سمیه» می‌شناختند... و برای همیشه در سکوت و انفعال فرورفت.

کتاب‌نامه

ادهمی صـیادمحله، حدیثه و ادهمی صـیادمحله، حمیده (۱۳۹۸ش). تحلیل شـخصـیت‌های اصـلی در رمان کاندید اثر ولتر بر مبنای نظریهٔ مازلو. جستارنامهٔ ادبیات تطبیقی، ۳(٦)، ۱۰۰-۱۱٦. https://journals.iau.ir/article_671437

الحارثي، جوخة (۲۰۱٦م). نارنجة. بیروت: دارالآداب.

حیدری، حســین، روحانی رصـــاف، جواد و کاردوســـت فینی، خدیجه (۱۳۹۵ش). از فروید تا مازلو: دگرگونی پارادیم‌های روان‌شناسی دین در دورهٔ مدرنیته. پژوهش‌نامه ادیان، ۱۰(۲۰)، ٦۱-۹۱.
https://sanad.iau.ir/Journal/jrs/Article/830647

الداودي، زاهر بن مرهون بن خصـــیف و الغافرية، خديجة بنت علي بن ســـعيد (۲۰۱۹م). بنية الزمن في رواية ســـيدات القمر لجوخة الحارثية. مجلة العلوم الإنسانية، ۲۰(۱)، ۱۳۹-۱۵٦.
http://repository.sustech.edu/handle/123456789/23104

زارعی، فخری و موسوی، سیدکاظم و محمدی آسیابادی، علی (۱٤۰۰ش). بررسی روان‌شناختی شخصیت فریدون و ضحاک بر اساس نظریهٔ شخصیت آبراهام مزلو. فنون ادبی، ۱۳(۳٤)، ۱۲۹-۱۵۰.
https://doi.org/10.22108/liar.2021.125198.1929

سلطانی علائی، سارا (۱۴۰۳ش). تحلیل عناصرداستانی در رمان «نارنجه» اثر جوخه الحارثی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.

سیف، علی‌اکبر (۱۳۸٦ش). روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش. تهران: دوران.

شوالیه، ژان و گربران، آلن (۱۳۸۲ش). فرهنگ نمادها: اساطیر، رویاها، رسوم و...، ج ۳. سودابه فضائلی (مترجم). تهران: جیحون.

شولتس، دوآن‌پی و شولتز، سیدنی الن (۱۳٦۹ش). تاریخ روانشناسی نوین. علی‌اکبر سیف و همکاران (مترجمان). چاپ اول، تهران: دوران.

شولتس، دوآن‌پی (۱۳۷۵ش). نظریه‌های شخصیت. یحیی سیدمحمدی (مترجم). ویراست دهم، تهران: ویرایش.

صالحی، پیمان و باقری، کلثوم (۱٤۰۰ش). تحلیل شخصیت اصلی رمان "ایّام معه" بر اساس نظریهٔ خودشکوفایی مازلو. ادب عربی، ۱۳(٤)، ۸۷-۱۰۷. https://doi.org/10.22059/jalit.2021.318421.612354

طبوش، عایشة (۲۰۲۰م). حیاة و الأعمال الروائیة لجوخة الحارثي. الجزائر: دارالقدس.

طبیش، حنینة (۲۰۲۱م). الروایة والتراث الشعبي: قراءة في روایة سیدات القمر لجوخة الحارثي. إشکالات في اللغة والأدب، ۱۰(٤)، ۲۰۳-۱۹۳. https://asjp.cerist.dz/en/article/168131

فرانک، برونو (۱۳۷۰ش). فرهنگ توصیفی روان‌شناسی. مهشید یاسایی و فرزانه طاهری (مترجمان). تهران: طرح نو.

فیست، گریگوری و فیست، جس (۱۳۹۱ش). نظریه‌های شخصیت. یحیی سیدمحمدی (مترجم). تهران: روان.

قاسمی، ملیحه و جلالی پندری، یدالله (۱۳۹٤ش). بررسی تیپ شخصیتی شخصیت‌های رمان شوهر آهو خانم. ادبیات پارسی معاصر، ۵(۱)، ۱۲٤-۸۵. https://contemporarylit.ihcs.ac.ir/article_1737.html

قربانی مادوانی، زهره و صادقی نقدعلی، لیلا (۱۴۰۲ش). المجتمع النسائي العماني بین التقلید والحداثة في روایة "سیدات القمر" لجوخة الحارثي. دراسات الأدب المعاصر، ۱۵(۵۷)، ۱۹۸-۲۱۳. https://doi.org/10.30495/cls.2023.1976765.1389

مازلو، آبراهام هرولد (۱۳۷۱ش). به سوی روان‌شناسی بودن. احمد رضوانی (مترجم). مشهد: آستان قدس رضوی.

مازلو، آبراهام هرولد (۱۳۷۲ش، الف). روان‌شناسی شخصیت سالم. شیوا رویگریان (مترجم). تهران: هدف.

مازلو، آبراهام هرولد (۱۳۷۲ش، ب). انگیزش و شخصیت. احمد رضوانی (مترجم). چاپ سوم، مشهد: آستان قدس رضوی.

مازلو، آبراهام هرولد (۱٤۰۲ش). زندگی در اینجا و اکنون. مهین میلانی (مترجم). چاپ ششم، تهران: فراروان.

نبی‌لو، علیرضا و آصف، احمد (۱۳۹۳ش). بررسی سلسله‌مراتب نیازهای مازلو در گلستان سعدی. متن شناسی ادب فارسی، ٦(۲)، ٦٦-٤۳. https://rpll.ui.ac.ir/article_19390.html

Adhami Sayyadmahaleh, H., & Adhami Sayyadmahaleh, H. (2019). Analysis of the main characters in Voltaire's Candide based on Maslow's theory. *Jostarnameh- ye Adabiyat- e Tatbiqi*, *3*(6), ۱۰۰-۱۱٦. https://journals.iau.ir/article_٦٧١٤٣٧ [in Persian]

Al- Dawudi, Z. M. K., & Al- Ghafiriya, K. A. S. (2019). Binyat al- zaman fi riwayat "Sayyidat al- qamar" li- Jokha Alharthi. *Majallat al- Ulum al- Insaniyya*, *20*(1), 139-156. http://repository.sustech.edu/handle/123456789/23104 [in Arabic]

Al-Harithi, J. (2016). *Naranjah*. Beirut: Dar al-Adab. [in Arabic]

Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (2003). *Dictionnaire des symboles: mythes, reves, coutumes…*, *Vol.* ۳. S. Fazaeli (Trans.). Tehran: Jeyhun. [in Persian]

Eliot, T. S .(1960) .*The Sacred Wood: Essays On Poetry and Criticism*. London: Methuen.

Frank, B. (1991). *Dictionary of key words in psychology*. M. Yasai & F. Taheri (Trans.). Tehran: Tarh-e No. [in Persian].

Feist, G., & Feist, J. (2012). *Theories of Personality*. Y. Seyed Mohammadi (Trans.). Tehran: Ravan. [in Persian]

Ghasemi, M., & Jalali Pandari, Y. (2016). A Study of Personality Types in the Novel Shouhar-e Ahoo Khanum. *Contemporary Persian Literature*, *5*(1), 85-124. https://contemporarylit.ihcs.ac.ir/article_1737.html?lang=en [in Persian]

Ghorbani Madvani, Z, & Sadeghi Naqdali, L. (2023). Al- mujtama al- nisa i al- umani bayna al- taqlid wa- al- hadatha fi riwayat "Sayyidat al- qamar" li- Jokha Alharthi. *Dirasat al- Adab al- Muasir*, *15*(57), 198-213. https://doi.org/10.30495/cls.2023.1976765.1389 [in Persian]

Heydari, H., Rohani Rassaf, J., & Kardoust Fini, K. (2017). From Freud to Maslow: Transformation of Paradigms in Psychology of Religion in Modern Era. *Journal of Religious Studies*, 10(20), 61-91. https://sanad.iau.ir/en/Journal/jrs/Article/830647 [in Persian]

Maslow, A. H. (1993). *Psychology of Healthy Personality*. S. Roigarian (Trans.). Tehran: Hadaf. [in Persian]

Maslow, A. H. (1993). *Motivation and Personality*. A. Rezvani (Trans.). 3rd edition, Mashhad: Astan-e Quds-e Razavi Publications. [in Persian]

Maslow, A. H. (1992). *Toward a psychology of being*. A. Rezvani (Trans.). Mashhad: Astan-e Quds-e Razavi Publications. [in Persian]

Maslow, A. H. (2023). *Living in the Here and Now*. M. Milani (Trans.). 6th ed, Tehran: Fararavan. [in Persian]

Nabiloo, A., & Asef, A. (2014). The Study of Mazlo's Hierarchy of Needs in Gulistan of Sa'di. *Textual Criticism of Persian Literature*, *6*(2), 43-66. https://rpll.ui.ac.ir/article_19390.html?lang=en [in Persian]

Salehi, P, & Bagheri, K. (2022). The Analysis of Protagonist in the Novel Ayyām Ma'ah based on Abraham Maslow' s Self-Actualization. *Arabic Literature*, *13*(4), 87-107. https://doi.org/10.22059/jalit.2021.318421.612354 [in Persian]

Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (1990). *A History of Modern Psychology*. A. A. Seif et al. (Trans.). 1st edition, Tehran: Doran. [in Persian]

Schultz, D. P. (1996). *Personality theories*. Y. Seyed Mohammadi (Trans.).10th edition, Tehran: Virayesh. [in Persian]

Seif, A. (2007). *Modern Educational Psychology: Learning and Teaching Psychology*. Tehran: Doran Publishing.

Soltani Alaei, S. (2024). *Tahlil- e anaser- e dastani dar roman "Narenjeh" asar- e Jokha Alharthi*. Faculty of Literature and Human Sciences, Ferdowsi University of Mashhad. [in Persian]

Tabbiche, H. (2021). Novel and Folklore "Reading in the novel Celestial Bodies by Jokha Al-Harithi". *Ichkalat Journal*, *10*(4), 193-203. https://asjp.cerist.dz/en/article/168131 [in Arabic]

Taboush, A. (2020). *The Life and Novels of Jouha Al-Harthy*. Algeria: Dar Al-Quds. [in Arabic]

Zarei, F., Mousavi, S. K., & Mohammadi Asiabadi, A. (2021). Psychological analysis of the characters Fereydun and Zahhak based on Abraham Maslow's theory of personality. *Fonun- e Adabi*, *13*(34), 129-150. https://doi.org/10.22108/liar.2021.125198.1929 [in Persian]